

Tıp Okuryazarlığı ile ilgili Yaklaşımlar

Güssün GÜNEŞ*, Huriye ÇOLAKLAR**, Bahar BİÇEN ARAS***, Abdullah TURAN****

Öz

Günümüzde en çok araştırma yapılan bilim alanı, insan sağlığının önemi nedeniyle sağlık bilimidir. Sağlık alanında tıbbi bilgi çok çabuk gelişmekte, diğer bilim alanlarına göre hızlı değişmektedir. Sağlık alanında çalışanların iş alanlarında sorumluluk ve ayrıcalıklarının önemi diğer çalışma alanlarına göre farklılık arz etmektedir. Temel ögesi "insan sağlığı" olan sağlık biliminde tıbbi bilginin yönetimi zordur. Tıp literatüründe "sağlık okuryazarlığı" ve "tıp okuryazarlığı" kavramları sıklıkla kullanılmaktadır. Çoğu kez bu kavramlar hem araştırmacılar hem sağlık profesyonelleri hem de hastalar tarafından anlamsal içeriği açısından çok fazla karıştırılmaktadır. Bu çalışmada, bilgi okuryazarlığı kavramı temel alınarak "tıp okuryazarlığı" ve "sağlık okuryazarlığı" kavramları arasındaki farklılık ve benzerlik ilişkileri üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Tıp okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığı, sağlık okuryazarlığı, tıp kütüphaneciliği, tıp kütüphaneleri.*

Giriş

Toplumlarda sağlık harcamaları devlet bütçelerinin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu harcamaların asgariye çekilebilmesi için devletler çeşitli programlar ve politikalar üretmektedir. Bu sayede bireylerin ve sağlık profesyonellerinin eğitilmesi ve koruyucu sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinde olumlu yönde katkı sağlanmıştır.

Bu programlar ve sağlık politikaların geliştirilmesi ve uygulanması neticesinde sağlık profesyonelleri ve bireyler birer "bilgi okuryazarı", "sağlık okuryazarı" ve "tıp okuryazarı" olmaktadır. Bu çalışmada hem doktorlar hem bireyler için önce "Bilgi okuryazarlığı nedir?", sonra "Sağlık okuryazarlığı nedir?"; daha sonra da sağlık profesyonellerine yönelik olarak "Tıp okuryazarlığı nedir?" soruları üzerinde tartışılmıştır. Ayrıca bu kavramlar "tıp kütüphaneciliği" ve "tıp kütüphaneleri" açısından değerlendirilmiştir.

Bilgi Okuryazarlığı Nedir?

Bilgi okuryazarlığı, kişinin bilgiye gereksinimi olduğunu anlama, bilgiye ulaşabilme, değerlendirebilme ve etkili bir biçimde kullanabilme becerilerine ve anlayışına sahip olmasıdır (http://www.medinfo.hacettepe.edu.tr/duyuru/D1_KDT_09.pdf). Bilgi okuryazarlığı her alanda geçerli olup, eğitim ve yaşam boyu öğrenmenin bir parçası olarak bireyler bilinçlendirilmelidir.

Bilgi toplumuna geçiş, teknolojinin gelişmesi ve artan bilgi miktarı, bireyleri eğitim, sosyal, ekonomi ve teknoloji açısından da etkilemiş; doğru bilgiye erişimde gerekli yöntemleri öğrenme ve etkili kullanma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. Buna bağlı olarak yeni gelişmelere ayak uydurmayı bireyler için zorunlu hale getirmiştir.

İnternetin hayatın içinde yer alması, beraberinde farklı bilgi kaynaklarının ortaya çıkmasını, çoğalmasını ve gelişmesini getirmiştir. İnternette bilginin çoğalması, e-kitaplar, e-dergiler, e-ansiklopediler, bloglar, kişisel ve kurumsal internet sayfaları, sosyal medya araçları gibi birçok platformda kendini göstermiştir. Bu gelişmelerle birlikte bilgi arayışında ilk başvuru yapılan yerlerden birisi internet olmuştur. Hatta bazı

* Marmara Üniversitesi, İstanbul {gussun.gunes@marmara.edu.tr}

** İstanbul Üniversitesi, İstanbul {hcolaklar@istanbul.edu.tr}

*** Kültür Paylaşım Platformu, İstanbul. {bahar.bicen@gmail.com}

**** Bilgi Üniversitesi, İstanbul. {abdullah.turan@gmail.com}

kişilerde oradan alınan her bilginin doğru olduğu düşüncesi belirmeye başlamıştır. Oysaki bunun böyle olmadığı internet üzerinde yanlış bilgilerin de mevcut olduğu farklı kaynaklarda görülmüştür.

Örneğin 2009 yılında bir gazetede yer alan başlıkta, "Dünyayı kandırdı kendisi de şaşırıldı. İnternet ansiklopedisi Wikipedia'da yaptığı eklemeye dünya basınına yarıltan öğrenci 'Bu işe ben de inanmadım' dedi" şeklindeki haber dikkat çekiciydi. Söz konusu üniversite öğrencisi Fransız besteci Maurice Jarre'nin maddesine yaptığı yanlış eklemeye herkesi yanıltmıştı. Wikipedia'ya eklediği yanlış bilgi sonrasında ünlü müzisyenin biyografisini yazan uluslararası gazeteler tarafından da kullanılmıştı (http://www.sabah.com.tr/Dunya/2009/05/13/dunyayi_kandirdi_kendisi_de_sasirdi).

Günümüzde bilgi kaynaklarına erişim ve araştırmalar için internet etkin olarak kullanılmaktadır. Eğitim öğretim gören, araştırma inceleme yapan ve bilgiyi arayan bazı kişiler bilgi okuryazarı değil ise yapılan araştırmalarında bilgiyi kopyala yapıştır araştırmayı sonuçlandırır düşüncesinde olabilir. Doğru bilgi için doğru araştırma yapılmıyorsa bu bilginin güvenli olduğundan emin olamayız. Bilgi okuryazarı olan bir kişi; bilgi gereksinimini fark etme, bilgiye ulaşma, bilgiyi analiz etme, yorumlama, değerlendirme, iletme, gibi özellikleri bilir ve doğru bilgiye erişim konusundaki önemli adımları atarak sonuca gider ([ietc2008.home.anadolu.edu.tr/ietc2008/1b.doc](http://etc2008.home.anadolu.edu.tr/ietc2008/1b.doc)).

Sağlık ve tıp alanlarında bilgi okuryazarlığı farklı kavramlarla karşımıza çıkmaktadır. Her ikisi de aynı anlamda gözükse de, literatürde tanımları farklıdır. "Tıp okuryazarlığı", sağlık profesyonellerinin kendi alanıyla ilgili doğru bilgiye ulaşmasıdır. Bilgi ve belge yönetimi açısından ise, bilgi ihtiyacı olan sağlık profesyonellerine, hastalara ve hasta yakınlarına, araştırmacılara doğru yoldan bilgiye en kısa zamanda ulaştırılmasıdır. Tıp kütüphanecileri kullanıcılarının araştırdıkları konuyla ilgili bilgiye kitaplar, dergiler, e- veri tabanları, e-kitaplar, e-dergiler vb. kaynaklarla erişimini sağlar.

Sağlık Okuryazarlığı Nedir?

Dünyada en çok yatırım yapılan alanlardan biri de sağlık sektörüdür. Hem birey hem de kamu sağlık hizmetleri maliyetli hizmetlerdir. Bundan dolayı hükümetlerin politikalarında bireylerin sağlığı, halk sağlığı ve koruma öncelikli konulardır. Literatürde "sağlık okuryazarlığı" ya da "tıp okuryazarlığı" olarak kullanılmaktadır. Sağlık okuryazarlığı "kişinin sağlıkla ilgili etkin ve uygun kararları verebilmesi için sağlık bilgilerini okuma, anlama ve kullanma kabiliyetidir" (<http://www.boluekspres.com/icerik/kose.php?i=8676>). Başka bir tanıma göre, "sağlık çalışanları dışındaki kişilerin sağlık kavramlarını değerlendirebilmesini, tıp hizmetlerinden yararlanmayı bilmesini ve iyi bir kararlara tedavi sürecine katılabilmesini içeren kavramdır" (<http://www.haberler.com/yuzde-91-i-saglik-okuryazarligi-kavramini-4393274-haber/>).

Günümüz sağlık sistemi, hizmetten yararlananlar ve yararlanacak olanlar için son derecede karmaşık bir yapıdadır. Bu sağlık sistemi içinde bireylerin sağlık sorunları ve verilen hizmetle ilgili olarak bilgilensmeleri, sorumlulukları ve haklarını bilmeleri, sağlık ile ilgili kararlar verebilmeleri gibi yeni rolleri vardır. Bu noktada bireylerin "sağlık okuryazarı" olması önemlidir. Çünkü değişmekte olan sağlık sistemi tüm toplumun sağlık okuryazarlık düzeyinin iyileştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Toplumun iyi sağlık okuryazarı olabilmesini engelleyen etmenler (Akalin, 2012);

- Tanı koyma süreci,
- Sürekli yenilenen ve büyüyen araştırma bulguları,
- Sınırlı okuryazarlık düzeyi,
- Gelir düzeyi,
- Kültürel farklılıklar,
- Çalışma durumu (işsizlik),
- Bilginin veriliş yöntemi,
- Yaşa bağlı fiziksel ve algılama değişiklikler,
- Dinleme, öğrenme ve hatırlamayı etkileyen duygusal durumlar sayılabilir.
- Toplumların ve bireylerin kaliteli bir sağlık okuryazarı olabilmesi için yapılması gerekenler;
- Her bireyin sağlık okuryazarlık düzeyini iyileştirme fırsatı olmalıdır.
- Her birey güvenilir, anlaşılabilir bilgiye ulaşma fırsatına sahip olmalıdır.
- Sağlık ve bilim konuları temel eğitim sisteminin (12 yıllık) parçası olmalıdır.

Toplum güvenilir sağlık bilgilerine erişebilmeli ve eriştiği bilgilerin, kaynağı ne olursa olsun doğru olduğuna güvenebilmelidir.

Hastalar sağlık çalışanlarına serbestçe ve rahatça soru sorabilmelidirler (Akalın, 2012).

Sağlık okuryazarlığı bireylerin kendi sağlık problemlerini daha iyi anlamasına, doktoruyla daha iyi iletişim kurmasına, yapılması gerekenleri daha iyi anlayıp doğru uygulamasına yardımcı olur. Örneğin; hastanın aldığı ilacın ne olduğunu bilmeden içip beklediği sürede iyileşmediğinde birilerini suçlamak yerine ilacın ne işe yaradığını öğrenmek ve reçetesini okuyup anlayabilmesi yanlış kullanımların önüne geçilmesini sağlar.

Amerika'da sağlık okuryazarlığını geliştirmek amacıyla hazırlanan Ulusal Eylem Planı'nda bilinçli bir toplum yaratmak hedeflenmiştir. Healthy People 2010'a göre, günlük sağlığın teşviki ve hastalık önleme faaliyetleri yeterli sağlık okuryazarlığı gerektirmektedir. Healthy People'in amacı, en iyi bilimsel bilgiyi kullanarak, sağlık verilerini bir araya getirerek Amerika'nın ulusal sağlığını ölçmek için tasarlanmıştır. Bunun için sağlık okuryazarlığın tanımlanması ve sağlık okuryazarlığıyla ilgili alanlarda yapılan çalışmalar önemlidir. Tıp okuryazarlığın hedefi, sağlıklı bireylerdir. Enfeksiyon hastalıkları gibi pek çok hastalıkların önlenmesi ve koruyucu tedbirlerin alınması sağlıklı bireylerin yetiştirilmesine yardımcı olacaktır. Sağlık okuryazarlığı "temel sağlık bilgileri ve uygun sağlık kararlar almak için gerekli hizmetleri anlamaktır" (U.S. Department of Health and Human Services, 2010, p.3).

Amerika'da yapılan "2003 Ulusal Yetişkin Okuryazarlığını Değerlendirme" (the National Assessment of Adult Literacy NAAL) adlı bir araştırmaya göre, yetişkinlerin sadece %12'sinin yeterli sağlık okuryazarlığı vardır. Bazı gruplarda zayıf sağlık okuryazarlığı görülmektedir (Parker, 2008, p.1274):

- 65 yaş üzerindeki yetişkinler,
- Etnik gruplar,
- Mülteci ve göçmenler,
- Liseden daha az eğitim düzeyine sahip olanlar,
- Yoksulluk,
- Anadili ülkede konuşulandan farklı olanlar.

Genellikle sağlık okuryazarlık düzeyi sınırlı veya yetersiz olanlarda;

- Daha sağlıksız bir yaşam,
- Kronik hastalıklarla ilgili bilgi eksikliği (hipertansiyon, diabetes, kalp rahatsızlıkları gibi) ve verilen eğitimleri anlamada güçlük,
- Sağlıklı kalma ve koruyucu sağlık hizmetlerini ile ilgili bilgi eksikliği ve bu hizmetleri kullanmada sorunlar (tarama, aşılar, egzersiz programları, beslenme, vb.),
- Verilen tedaviye uymada güçlük (ilaç tedavisine, kontrollere uyum, vb.),
- Hastaneye yatış hızında artma,
- Sağlık harcamalarında artma gibi olumsuz sağlık sonuçları olmaktadır (Akalın, 2012).

Dünyada sağlık okuryazarlığı ile ilgili çalışmalar 1950'lerde başlamıştır. Bu çalışmalar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- 1950-1970: Global perspektif-3. dünya ülkelerinde gebelik eğitimi, cahillik toplum sağlığını etkileyen konu,
- 1970-1980: Sosyoekonomik düzey-sağlık düzeyi çalışmaları, eğitim düzeyi ile sağlıklı olma arasındaki ilişki,
- 1980-1990: RWJ Foundation sağlık okuryazarlığı ölçme projesi, sağlık okuryazarlığı ile sağlık sonuçları arasındaki ilişki çalışmaları,
- 1990- : Sağlık okuryazarlığı düzeyi ile sağlık sonuçları arasındaki ilişkinin önemi, AMA raporu, IoM Raporu, DSÖ raporu (Akalın, 2012).

Ülkemizde 1950'lilerde çalışmalarına başlanan "Sağlık Okuryazarlığı" tıp literatürüne 1974 yılında girmiştir. Yurt dışında bu konuda yapılmış oldukça fazla sayıda araştırma ve çalışma vardır. Türkiye için yeni bir kavram olan sağlık okuryazarlığı üzerine Türkçe testler henüz mevcut değildir. Dolayısıyla halkımızın sağlık okuryazarlığı düzeyi ile ilgili veri elde etmek zordur. Türkiye'de yapılan bir çalışmaya göre ise, 'sağlık okuryazarlığı' kavramıyla ilgili doktordan hemşireye, eczacıdan dış hekimine 333 kişi üzerinde yapılan ankete katılanların yüzde 91'i bu kavramı bilmediklerini söylerken yüzde 9'u bildiğini ifade etmiştir. Kavramı bildiğini söyleyen 29 sağlıkçıya ikinci soru olarak 'Sağlık okuryazarlığı kimin içindir, sağlıkçılar için mi yoksa sağlık çalışanları dışında kalan kişiler için mi?' sorusu yöneltildiğinde, bu kavramı duyduğunu söyleyen sağlık çalışanlarının yüzde 24'ü soruya gerçek cevabın tam tersi olan

'sağlık çalışanları' yanıtını vermiştir (<http://www.haberler.com/yuzde-91-i-saglik-okuryazarligi-kavramini-4393274-haber/>).

Ayrıca UNP raporuna göre (2011) Türkiye'de kişi başına eğitim yılı 6.8 yıldır. Sağlık okuryazarlığının genel eğitim süresinde 3 ila 4 yıl daha düşük olduğu göz önüne alınırsa, ülkemizin sağlık okuryazarlığı düzeyi en fazla ilkokul 4. sınıf düzeyinde gözükmemektedir (Akalın, 2012).

Görüldüğü gibi, ülkemizde "sağlık okuryazarlığı" kavramı, sağlık çalışanları tarafından henüz tam olarak bilinmemektedir. Sağlık okuryazarlığı, sağlık çalışanları dışındaki kişilerin doğru sağlık bilgisine ulaşmasını, sağlık kavramlarını değerlendirebilmesini, sağlık hizmetlerinden yararlanmayı bilmesini ve sağlıklıla ilgili kararlara katılabilmesini içermektedir. Bu kavramın sadece halk için değil sağlık çalışanları açısından da son derece önemlidir. Sağlık okuryazarlığının toplum içinde de sağlıklı bir şekilde kavranmasıyla, halkın bu konuda daha bilinçli olabileceği söylenir. Okullarda medya okuryazarlığı dersi işlendiği gibi sağlığın herkes için geçerli bir kavram olduğu göz önünde bulundurulduğunda "sağlık okuryazarlığının ders programında yer alması" önemlidir.

Tıp Okuryazarlığı Nedir?

Sağlık ve tıp alanında bilgi çok hızla artmakta ve değişmektedir. Bu alandaki bilgiye sahip olmak ve onu güncellemek her geçen gün zorlaşmaktadır. Bunun çözümü olarak birçok yöntem ve uygulama geliştirilmiştir (http://www.medinfo.hacettepe.edu.tr/duyuru/D1_KDT_09.pdf). Bu yöntemlerden biri de tıp okuryazarlığıdır.

Tıp okuryazarlığı, doğru bilginin doğru kişiye ulaşmasıdır. Yani, sağlık profesyonellerinin bu alanda yapılan bilimsel araştırma, veri ve çalışma sonuçlarına çeşitli bilgi kaynakları ile erişilebilmesidir. Tıp okuryazarlığı, sağlık profesyonelleri için, uzmanlık alanlarına yönelik çalışmalarında yardımcı olmaktadır. Sağlık profesyonelleri genellikle tıp okuryazarlığını bilmemekte ve araştırmalarını yaparken kendi yöntemlerini kullanmaktadır. Örneğin; araştırmak istedikleri konuyu önce internette arama motorlarında taramaktadır. Bu tarama sonucunda çıkan tezler ve makaleler öncelikle incelenmektedir. Araştırmacılar, internetteki arama motorlarını birincil kaynak olarak kullanmaktadır. Ayrıca kitaplar ve tartışma listeleri de kullandıkları diğer kaynaklardır. Bu da bilimsel bir çalışma için yeterli değildir. Asıl temel kaynakları bulabilecekleri tıp kütüphanelerine gitmek en son çözüm olarak görülmektedir.

Tıp ve sağlık alanında doğru ve güvenilir bilgiyi bulmak önemlidir. Bulunan dokümanlarda ki kaynakçalar kontrol edilmeden kullanılmamalıdır. Asıl kaynağa gidilmeden doğrudan refere edilirse yapılan bir hata, yanlış bir alıntı varsa farkında olmadan tekrar edilir. Kaynakçada verilen bu bilgiyi araştırdığınızda böyle bir makale olmadığı görülebilir. Bu da akademik etik ile ters düşen bir durumdur. Kısaca internette bulunan her bilginin kullanımı sakınca doğurabilir. Tıp kütüphanelerinde verilen kullanıcı eğitimleri ile bu hataların yapılması ve tekrar edilmesi önlenir.

Tıp okuryazarlığı, okuma-yazma ile yakından ilgili ama aynı değildir. Okuryazarlık bir okuma, yazma, temel matematik, konuşma ve anlama becerileri olarak tanımlanır (Parker, 2008, p.5).

Ayrıca tıp okuryazarlığının yanı sıra kanıta dayalı tıp uygulamaları ve girişimleri araştırmacılar, akademik kuruluşlar, sağlık profesyonelleri, bilgi ve kütüphane profesyonelleri açısından önemlidir. Kanıta dayalı tıp, sağlık profesyonellerinin doğru, güvenilir, bilimsel sağlık bilgilerinin elde edilmesini sağlar. Kanıta dayalı tıp okuryazarlığı, doktorların tanı koymada, hastalığa uygun tedavi yönteminin seçilmesinde karar vermeyi kolaylaştırır. Böylece klinik ve halk sağlığı hizmetlerinin daha etkin, verimli ve ekonomik verilmesi sağlanır. Kanıta dayalı tıp okuryazarlığı;

- Sağlık profesyonelleri
- Eğitimciler ve lisanslama ve akreditasyon kuruluşları
- Akreditasyon kuruluşları
- Sağlık yöneticileri

Sağlık bilgi ve kütüphane profesyonellerinin sağlık bilgi düzeylerini ve sundukları hizmetleri geliştirir (Parker, 2008, p.26).

Türkiye'deki yeni sağlık sistemi pek çok yeniliği de beraberinde getirmektedir. Bu değişiklikler hem sağlık çalışanlarını hem de toplumun tüm üyelerini etkilemektedir. Özellikle "tıp okuryazarlığı" açısından ele aldığımızda önemli görülen konular şunlardır (Akalın, 2012):

- Kronik hastalık yönetimi ve hastanın kendi sağlığını yönetmesi,
- Hasta-sağlık çalışanı iletişimi (zaman, yöntem, süre),

- Hasta-sağlık çalışanı güvenliği ve sağlık hizmetinin kalitesi,
- Sağlık hizmetine erişim,
- Koruyucu sağlık hizmetleri,
- Sağlık çalışanının zaman sorunu,
- Sağlık harcamaları,
- Tüketicie yönelik sağlık sunumu,
- Sağlık bilgi sistemleri,
- Tıbbi bilgiler.

Sonuç

Türkiye'de özellikle devlet, eğitim ve araştırma hastanelerinde sağlık profesyonellerinin kullanabileceği kütüphanelerin yetersizliği ya da olmaması nedeniyle internet güvenilir kaynak olarak görülmektedir. Araştırmacıları kurdukları kişisel ilişkilerle tıp kütüphanelerinden bir ya da iki kaynağa ulaşmaktadır. Toplu kataloglar, e-veri tabanları, tez kataloğu vb. kaynaklarının varlığını bilmeyen sağlık profesyonelleri etkin bir tıp okuryazarlığı eğitiminden geçirilmelidir. Ayrıca tıp kütüphanecileri de mesleki eğitimleri sırasında "bilgi okuryazarlığı" ve bunun alt başlıkları olan "sağlık ve tıp okuryazarlığı" konularında eğitim almaları gerekmektedir.

Kaynakça

- Akalın H.E. "Sağlık okuryazarlığı: Nedir? Neden önemlidir?". (Çevrimiçi) <http://www.saglikpolitikaları.org/index.php/konular/89-saglik-okuryazarligi/111-saglik-okuryazarligi-nedir-neden-onemlidir>, Erişim Tarihi: 13 Eylül 2013.
- Akkoyunlu, B. "Bilgi Okuryazarlığı ve Yaşam Boyu Öğrenme" (Çevrimiçi) <http://ietc2008.home.anadolu.edu.tr/ietc2008/1b.doc> Erişim Tarihi: 7 Kasım 2013.
- "Dünyayı Kandırdı Kendisi de Şaşırdı." (Çevrimiçi) <http://www.sabah.com.tr/Dunya/2009/05/13/dunyayi-kandirdi-kendisi-de-sasirdi> Erişim Tarihi: 7 Kasım 2013.
- "Kanıt dayalı tıp: bilgi okuryazarlığı eleştirel okuma". Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Eğitimi ve Bilişimi Anabilim Dalı, (Çevrimiçi) http://www.medinfo.hacettepe.edu.tr/duyuru/D1_KDT_09.pdf, Erişim Tarihi: 13 Eylül 2013.
- "Sağlık Okuryazarlığı". (Çevrimiçi) <http://www.boluekspres.com/icerik/kose.php?i=8676>, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2013.
- Parker RM, Wolf MS, Kirsch I. "Preparing for an epidemic of limited health literacy: weathering the perfect storm". *Journal of General Internal Medicine* 2008; 23(8): 1273-76.
- U.S. Department of Health and Human Services. *National action plan to improve health literacy*, 2010. "Yüzde 91'i Sağlık Okuryazarlığı Kavramını Bilmiyor". (Çevrimiçi) <http://www.haberler.com/yuzde-91-i-saglik-okuryazarligi-kavramini-4393274-haber/>, Erişim Tarihi: 10 Eylül 2013.